

Meerval heeft een voorkeur voor langzaam stromende wateren.

Graven naar meerval

Tekst: Bob Beerenhout

Illustraties: Bob Beerenhout en
Jelger Herder

Met een maximale lengte van meer dan drie meter is de Europese meerval een vissoort die tot de verbeelding spreekt. De meerval is niet alleen de grootste vis die in het Nederlandse zoete water kan worden aangetroffen, het is ook een soort die hier al heel lang voorkomt. Vis-archeoloog Bob Beerenhout graaft in het verleden van *Silurus glanis*.

Het aantreffen van meervalresten tijdens archeologisch onderzoek betekent niet automatisch dat deze soort ook daadwerkelijk op die plek voorkwam. De op pagina 30 beschreven vindplaatsen betreffen namelijk de resten van gevangen en geconsumeerde vis. Het zijn dus geen vondsten van dieren die een natuurlijke dood zijn gestorven. Wanneer die resten zijn aangetroffen in een prehistorische context, mag echter worden aangenomen dat de vis uit de directe omgeving van de nederzetting afkomstig is.

Meerval in de Romeinse tijd

Voor de Romeinse tijd is dat minder zeker. In ieder geval wanneer de meerval wordt aangetroffen in een militaire

context zoals in Velsen, Valkenburg en Nijmegen het geval was. Het hogere kader zag er, net als de burgerlijke elite later, niet tegenop om gebruik te maken van de logistieke mogelijkheden om allerlei exclusieve lekkernijen op de dis te krijgen. Tot die lekkernijen zou ook de meerval kunnen behoren. Want hoewel de meerval niet in Italië zelf voorkwam, waren welgestelden wel van diens bestaan op de hoogte gezien de vermelding in het receptenboek van meesterkok Apicius¹. Merkwaardig is dat Apicius, die bekend stond om zijn extravagantie, de (ingezouten) meerval in zijn recept onder de zeevissen rangschikt met jonge tonijn als alternatief. Waarschijnlijk is die vergissing gemaakt omdat hij nooit een verse meerval op de markt had gezien. Ongetwijfeld betrof het hier dure geconser-

veerde exemplaren die van verre, bijvoorbeeld vanuit het stroomgebied van de Donau, waren aangevoerd. Het is dan ook vrijwel zeker dat de meerval al in het Romeinse vlootstation te Velsen (15-30 na Chr.) regelmatig werd gegeten. Het traceren van meerval uit de meervalresten uit de late Middeleeuwen is niet eenvoudig: in die tijd was het niet ongewoon om vis, al dan niet levend, over meer of minder lange afstanden op transport te stellen.

Oudste resten

Ondanks de genoemde kanttekeningen is het op grond van het archeologische materiaal zeker dat de meerval hier inheems is. Of beter gezegd: zich al heel lang geleden als migrant heeft gevestigd. De oudste resten stammen uit het Mesolithicum (ca. 8000-4000 voor Chr.). Dat was een klimatologisch vrij warme periode na de laatste IJstijd. We mogen aannemen dat de watertemperatuur in de zomer gemakkelijk waarden bereikte die garant stonden voor een succesvolle voortplanting. De resten werden met andere visresten opgegraven op een oud rivierduin (donk) bij Giessendam, waar een groepje mensen zich tezamen met hun honden enige tijd had opgehouden. Hier werd trouwens ook het tot nu toe oudste menselijke skelet van Nederland, een met zorg begraven oude vrouw, aangetroffen.

Dergelijke opgravingen tot zeven meter onder het maaveld behoren tot de uitzonderingen. We zijn beter geïnformeerd over de visserij in de daarop volgende cultuurfase toen akkerbouw en veeteelt hun intrede hadden gedaan, het Neolithicum (4000-1700 voor Chr.). Nog steeds was het klimaat mild en de gemiddelde jaartemperatuur hoger dan vandaag de dag. De oudste resten uit die periode worden in de Noordoostpolder en rond Swifterbant in Flevoland aangetroffen. Gaan we louter op het vondstmateriaal af, dan lijken zich twee groepen (subpopulaties) voor te doen: een in het stroomgebied van de IJssel en Overijsselse Vecht en een in het stroomgebied van Rijn en Maas.

Meerval op Texel

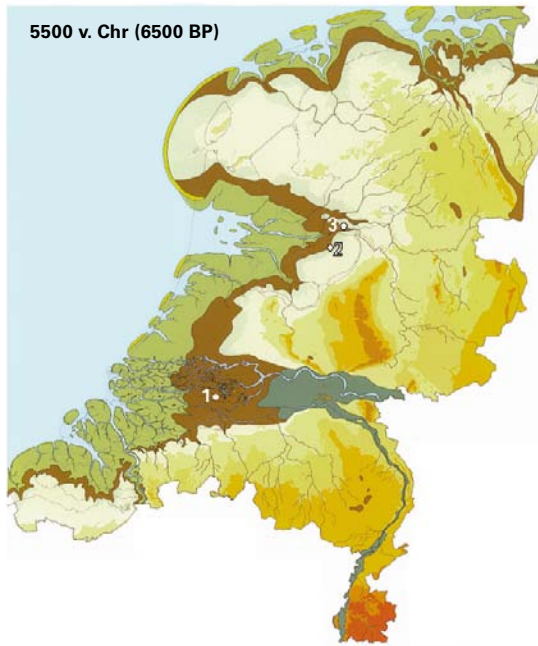
De klimatologische situatie blijft onveranderd in de volgende cultuurfase, de Bronstijd – toen metaal in Nederland evenwel nog uiterst schaars bleef. Ondertussen had zich in de delta een echte kust ontwikkeld met achter de strandwal een uitgestrekt zoetwatergebied waar veen tot ontwikkeling kwam. In dit ondiepe water vol kreken, meren en plassen zal de meerval zich zeker thuis hebben gevoeld. Daarvoor is geen bewijsmateriaal meer te krijgen omdat dit gebied zich ontwikkelde tot een groot meer in de Romeinse tijd (Flevo) en tenslotte aan het einde van de Middeleeuwen een binnenzee werd (Zuiderzee). Aan de rand van een groot estuarium dat later verlandde en dat heden ten dage deel uitmaakt van Noord-Holland (zie Opmeer), treffen we nog meervalresten aan. Een indirecte aanwijzing dat de subpopulatie ten noorden van de Veluwe zich had weten te handhaven. Voor de subpopulatie ten zuiden van Rotterdam geldt hetzelfde en blijkbaar stond die niet op zichzelf, want ook aanzienlijk stroomopwaarts bij Lienden blijkt

Silurus voor te zijn gekomen. Ondertussen werd het klimaat stukje bij beetje minder gunstig voor de warmteminnende meerval. Het vochtiger klimaat leidde op vele plaatsen tot het ontstaan en uitgroeien van uitgestrekte venen. Die ontwikkeling zette eigenlijk al na 3000 voor Chr. in, toen de waterafvoer achter de strandwallen begon te stagneren en de delta steeds natter werd. Dit proces moet de biotoop van de meerval aanvankelijk hebben vergroot. Maar naarmate de kust zich verhardde, het veen daarachter toenam en de meren en plassen kleiner werden, werden de leefomstandigheden ongunstiger. In het noordelijke deel van de delta is de meerval daardoor in latere perioden waarschijnlijk zelden aangetroffen. Uitzonderingen hierop zijn Castricum in de Romeinse tijd en Texel in de vroege Middeleeuwen. Met andere woorden in de buurt van de plaats waar het uitgestrekte veengebied uitwaterde richting zee – een situatie die enigszins doet denken aan de langzaam stromende rivieren in de monding van Rijn, Maas en Schelde.

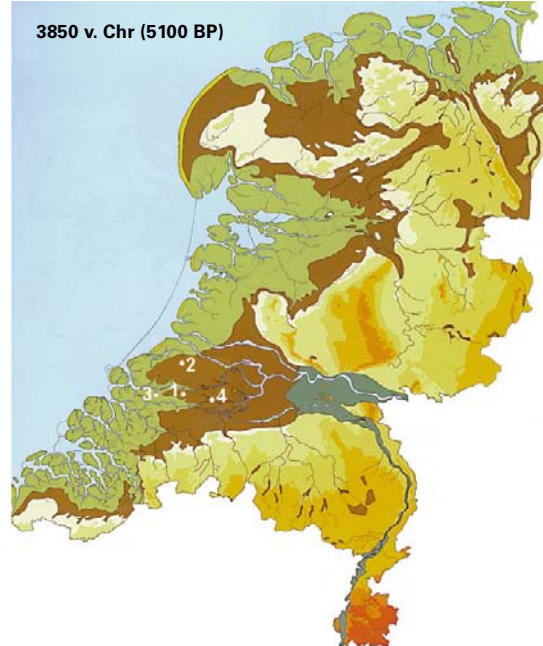
Verspreiding via de Rijn

Wanneer we onze verkenning cultuurperiode na cultuurperiode vervolgen, volgt op de Bronstijd de IJzertijd. Ten tijde van de IJzertijd – vanaf 1000 voor Chr. – begon aanvankelijk weer een iets warmer en droger periode die enige eeuwen zou duren, maar daarna viel de gemiddelde jaartemperatuur sterk terug. Het aantal vindplaatsen met resten van de meerval uit de IJzertijd is daardoor misschien beperkt; ondanks de vele opgravingen in westelijk Nederland. Dit omdat de voorwaarden voor een succesvolle paai ongunstiger zullen zijn geworden. Opvallend is wel dat de meerval nog steeds in de bekende regio ten zuiden van Rotterdam (Westmaas) wordt aangetroffen, maar ook in het gebied van de Oude of Leidsche Rijn bij Utrecht. Met de veel vroegere vondst in Molenaarsgraaf in gedachten (midden Neolithicum), is wellicht de conclusie gerechtvaardigd dat de meervalpopulatie in alle uitwaterende takken van de Rijn moet zijn voorgekomen. Dan is de vondst in Romeins Valkenburg geen verrassing, noch die in de regio van het Oer-IJ met de vindplaatsen Velsen en Assendelft. Het Oer-IJ stond toentertijd via de Utrechtse Vecht in verbinding met de Rijn. Het is echter ook mogelijk dat de meerval via de Rijn, Oude Rijn en Vecht het Hollandse veengebied ten noorden van Rotterdam was binnengekomen. Daartoe aangetrokken door de vele laaglandstromen die hier voorkomen, zoals de vondst in Gouda impliceert. Tenzij de meervallen uit Noord-Holland ooit deel uitmaakten van de verspreid geraakte IJssel-subpopulatie. Hetzelfde zou kunnen gelden voor die van Castricum en mogelijk middeleeuws Alkmaar. De nederzetting bij Castricum lag in de Romeinse tijd buiten de officiële grenzen van het Romeinse Rijk (limes). Er was zeker handelscontact, maar dat de meerval uit zuidelijker wateren aangevoerd zou zijn is heel onwaarschijnlijk. Bovendien kan het die meervalpopulatie wel veel beter vergaan zijn, want tussen 200 en 450 na Christus is sprake van een aanzienlijke klimaatverbetering tot het niveau van rond 1000 voor Chr. Dat moet de verspreiding van de soort sterk heb-

De vindplaatsen van de meerval in historisch perspectief.

1 Giessendam, 2 Swifterband, 3 Schokland

1 Aartswoud, 2 Rhooen, 3 Barendrecht, 4 Schokland, 5 Emmeloord, 6 Lienden, 7 Westmaas, 8 Andijk, 9 Mijnsheerenland, 10 Vlaardingen

1 Bunnik, 2 Houten, 3 Nijmegen, 4 Velsen, 5 Utrecht, 6 Assendelft, 7 Schiedam, 8 Valkenburg, 9 Castricum, 10 Tiel

Legenda

Strandwallen en duinen
Getijdengebied

Veenmoeras en komgronden
grote rivieren
Dal van de grote rivieren

Rivierduinen
Open water
Beken en kleine rivieren

ben gestimuleerd. En niet alleen in de delta zelf, maar ook stroomopwaarts in de Boven-Betuwe. De vondst van resten van meerval in de Bronstijd te Lienden blijkt geen toevalstreffer, want ook in een nederzetting uit de Romeinse tijd bij Tiel komen ze voor. Het is verleidelijk aan te nemen dat de resten uit de legerplaatsen te Nijmegen uit dit gebied afkomstig zijn: het was een gebied vol stromen waar de Bataven boerden die goede contacten onderhielden met het Romeinse bestuur.

Voorkeur voor langzaam stromend water

Na 450 valt de gemiddelde jaartemperatuur weer terug om in de periode tussen 1100 en 1300 weer even te stijgen. De 16e eeuw is een voorlopig dieptepunt en wordt niet voor niets wel eens de 'kleine ijstijd' genoemd. Het lijkt er dan ook op dat alleen de Haarlemmermeerpopulatie die laatste 'koudeaanval' heeft weten te pareren.

Vatten we het beeld met een terugblik op de prehistorie nog even samen, dan lijkt de meerval toch een sterke voorkeur te hebben voor langzaam stromende wateren of grote wateren waar de oevers door afslag zijn afgekalfd en zich schuilplaatsen hebben gevormd in holten tussen bijvoorbeeld boomwortels. Als grote stilstaande wateren verdwijnen door veenvorming, verdwijnt de ideale biotoop en loopt de populatie terug. Uit archeologisch onderzoek blijkt met vindplaatsen als Nijmegen, Tiel, Utrecht en Schiedam in ieder geval dat in de Romeinse periode *Silurus* in de Rijn tussen Nijmegen en Valkenburg voorkwam. Daarbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat de meerval ook in Romeins Xanten is opgegraven. Dat zou de voorlopige bovengrens van het verspreidingsgebied in de Romeinse tijd kunnen zijn. Zij het dat de meerval van Xanten, net zoals in het geval van Nijmegen, ook van elders kan zijn aangevoerd om een prestigieuze tafel te sieren.

Menselijk ingrijpen

Niet alleen de omgevingsfactoren in de delta buiten het directe stroomgebied van IJssel, Rijn en Maas werden door veenvorming en het dichtgroeien van open wateren ongunstiger. Ook de klimatologische omstandigheden voor een succesvolle paai werden uiteindelijk minder gunstig. Daar kwamen menselijke ingrepen in het landschap nog bij. En dat was niet alleen de watervervuiling die sedert de 13e eeuw rond de groeiende steden een steeds groter probleem werd, waarvan de witvis overigens profiteerde. Ook het aanleggen van dijken en inpolderingen moeten ten nadele van de populatie(s) zijn geweest. Aanvankelijk leek de habi-

tat van de meerval toch nog gunstig te worden beïnvloed door andere menselijke activiteiten. Door de grootschalige turfwinning in Holland na 1400 ontstonden weer grote open wateren waarop weer en wind hun invloed uitoefenden. In het noorden van Holland ontwikkelde de biotoop zich echter negatief wanneer de grote meren daar in toenemende mate in contact met zee komen en verzilten als de Zuiderzee, die mede is ontstaan door grote stormvloed, haar invloed doet gelden. In die zin hebben de droogmakerijen van de 16e eeuw geen invloed gehad op het verspreidingsgebied, dat dus al (goeddeels) verdwenen was.

Taaie rakker

Ten zuiden van het IJ ontwikkelde zich kennelijk de laatste min of meer ideale leefomgeving, een refugium, toen diverse veenmeren samengroeiden tot de roemruchte Haarlemmermeer. De oeverafslag door westerstorm en opstuwning van water leverde schuilplaatsen op en het water was voldoende ondiep om in de matige zomers voldoende warm te worden om nageslacht voort te brengen – zij het wellicht niet elk jaar. Vissers in de Haarlemmermeer brachten hun vangst naar de vismarkten van Haarlem en Amsterdam. Of de meerval uit Alkmaar van lokale herkomst is of van elders werd aangevoerd, blijft onzeker. De relatief gunstige omstandigheden veranderden toen de Haarlemmermeer werd drooggelegd. Opmerkelijk genoeg overleefden de meervallen in het boezemwater om uiteindelijk – met de huidige stijging van de gemiddelde jaartemperatuur – weer in aantal toe te nemen, uit te zwermen en de oude plekken weer in te nemen. Of zoals Willie van Emmerik in haar kennisdocument aangeeft: zij zijn de status van (vermeende) exoot momenteel ontstegen en weer vrij normale verschijningen geworden. Deze sub-recente migrant in onze wateren is een taaie rakker gebleken. V

¹ Apicius *De re coquinaria* (over de kookkunst; 2e helft 2e eeuw na Chr.); hfdstuk 9. Aan het culinaire aspect van de meerval wordt uitvoerig aandacht geschonken in OVB-Bericht 2000-1. Geraadpleegde Duitse vertaling: Apicius, M.G. *De re coquinaria/ Über die Kochkunst* (ed. R. Maier), Stuttgart 1991

Botresten zoals deze schedel kunnen inzage geven in het oorspronkelijke verspreidingsgebied van de meerval

